

Lepilová, Květuše

Povědomí vzájemnosti dříve a dnes : (pojmy "jiný, odlišný nebo cizí": škola a "síťové pokolení")

In: *Myšlenkové toposy literatury v česko-slovenských souvislostech : (minulost a současnost)*. Pospíšil, Ivo (editor); Zelenková, Anna (editor). Vydání první Brno: Tribun EU, 2014, pp. 247-254

ISBN 978-80-263-0738-9

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.81556>

Access Date: 12. 03. 2025

Version: 20250223

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

POVĚDOMÍ VZÁJEMNOSTI DŘÍVE A DNES (POJMY „JINÝ, ODLIŠNÝ NEBO CIZÍ“: ŠKOLA A „SÍŤOVÉ POKOLENÍ“)

Květuše Lepilová (Brno)

Klíčová slova

vzájemnost jazyka a kultury (škola 1946–1993), svrchovaná média, „síťové pokolení“ (1993–2013), pojetí jiný, odlišný, cizí

Abstrakt

Daná stat' sleduje vývoj pojetí vzájemnosti českého a slovenského jazyka a kultury jako odlišného, jiného nebo cizího v letech 1946–1993 a změny v období 1993–2013. Řada vlivů migrace a globalizace i studium slovenských studentů filologie v Česku vede k chápání slovenštiny jako jazyka cizího. Generační pocit povědomí vzájemnosti je ovlivněn pod tlakem médií, kdy zvláště slovenské děti vnímají češtinu díky televizi jako jazyk blízký, zatímco v Česku se slovenština z povědomí dětí vytratila.

Key words

reciprocity of language and culture (the school 1946–1993), sovereign media, „network generation“ (1993–2013), concept of „another/different/foreign“

Abstract

The paper monitors the development of a reciprocity concept in Czech and Slovak languages as different or foreign in 1946–1993 and changes in 1993–2013. Many effects of migration and globalization and Slovak students studying philology in the Czech Republic lead to understanding of Slovak as a foreign language. Generational awareness of reciprocity is affected by the pressure of the media, especially when Slovak children perceive Czech thanks to television as a close language, while in the Czech Republic the awareness of Slovak disappeared in children.

V roce 1946 české školáky jako zpěvačky Brněnského dětského sboru při návštěvě Bratislavy a Bradla během zkoušky před koncertem zaujala slovenština snad poprvé v životě: skladatel Eugen Suchoň svou skladbu *Aká si mi krásna* komentoval nikoliv muzikologicky, ale filologicky. Odlišil slovenštinu od češtiny připomínkou, že v textu skladby „*krásne i tie hory*“ je žádoucí ve výslovnosti korigovat délku ve slově *krásna* (koncovku krátkou) a *tie hory* vyslovovat tvrdě. Zpěváčci snadno vyhověli, ale považovali to stejně za jakýsi ústupek podivínskému požadavku, protože běžné slovenštině rozuměli. Přesto po návratu domů do Brna v nich zanechala slovenština ohlas či vzpomínku na Slovensko, a to díky své **odlišnosti především lexikální**, díky slovům, kterým jejich izolovaností, bez dalších větných členů nerozuměli (*teraz, vraj, naozaj*), i když byla velmi frekventovaná. A především – připadala jim zvučností v mluvě téměř bizarní.

Po přijetí většiny zpěvaček ke studiu na gymnázium k povědomí slovenštiny je získávála postupně výuka slovenštiny v rámci předmětu Český jazyk a literatura, a to zvláště při deklamaci nebo interpretaci slovenské básně *Horí obník, borí na Kráľovej holi*. Bývalo tak tomu díky tehdy používané čítance *Výbor z československé lyriky a pracovní kniha literární*¹. V oddíle XI. byla slovenská literatura představena básníkem Andrejem Sládkovičem (*To české tábory* ad.), v odd. XII. uveden básník Svetozár Hurban Vajanský, v odd. XIII. Pavol Országh-Hviezdoslav (*Epištola do Čiech, Bratom Čechom*). Odlišnost hudebního umění slovenského je uvedena článkem O. Zicha *O slovenské písni lidové*, kde Zich rozlišuje harmonickou stránku melodií slovenských s tím, že jsou většinou v měkké stupnici (moll) a že odtud pochází jejich zádušnost a měkký ráz. To je odlišuje od písní českých, které jsou skoro vesměs v tónině tvrdé (dur) a dvě třetiny jsou taneční (slovenské jen třetina).

¹ Pro VII. třídu gymnasií a ref. reálných gymnasií. 283 stran a pracovní kniha literární (poznámky k rozborům 128 stran. Vybral a zpracoval Josef Kotalík, s 24 obrázkovými přílohami. Nákladem české grafické unie a.s. Praha 1946.

V roce 1952 ve 2. roč. studia bohemistiky na FF MU oblíbený slovakista docent Alois Gregor nabádal k praktickému užívání slovenštiny nácvikem zpěvu hymny *Nad Tatrou sa blýska*, studenti v seminárii pod vlivem moravského nářečí přitom pochybovali o správnosti dvojhlásky v instrumentále. Jejich analýza vycházela z moravského prostředí českých studentů (ačkoliv věděli, že navíc je slovenština nářečně více diferencovaná než čeština a žádný česky mluvící nemůže správně docenit slovenskou spisovnost).

S příchodem televize do českých domácností (roku 1964 podle statistik měla v Česku každá čtvrtá domácnost televizor) se pojetí vzájemnosti dále měnilo: slovenština se jazykově přibližovala, kulturnologicky odlišovala. Působení školy ve vzájemnosti a sblížování se Slovenskem pomalu přebírala televize. Příspěly k tomu hudební pořady TV (např. pěvecké duo K. Gott – D. Rolincová: *Zvonky štěstí – Zvonky štěstia*) nebo moderátorská dvojice Lasica – Satinský svými výstupy dokonce komicky hodnotící podobnosti či odlišnosti obou řečí pro působení překladatele a tlumočnicka. Čeští diváci a posluchači rozhlasu se těšili na pravidelné pondělky v TV, kde excelovala slovenská činohra (což dnes střední a starší generaci české nezakrytě chybí).

Středobodem potíží ve studiu se dnes stala spíše morfologická rovina. V ní nejčastěji dochází k dubletám, v nichž se liší rod mužský, ženský a střední rod (*vzorok*, *šálek* × *vzoroka*, *šálka* (*čaška*), *to drama*, *téma* × *ta dráma*, *téma*, *řada*, *matrace* × *rad*, *matrac*, slova s koncovkou – áčko: *embéčko* × *embéčka aj*).

Neméně závažná jsou rozdílná slova v základní slovní zásobě: *hovorit* – *mluvit*; *bej* – *jo*; *ak* – *jestli*, *-li*; *dovidenia* – *nashledanou*; *január* – *leden*; *mačka* – *kočka*; *božkovať* – *líbat*; *teraz* – *nyní*, *ted'*; *tovar* – *zboží*, *kel* – *kapusta*, *kapusta* – *zelí*, *kaleráb* – *kedlubna*, *poľovník* – *myslivce* atp. Nebezpečné pro překlad jsou rozdílné významy: *topiť* (*topit pod vodou*) × *topiť* (*kúrit'*); *kúrit'* (*topit*) × *kouřit* (*fajčit' cigaretu*, *dymit' z komína*); *horkej* (*horčej*) × *horčej* (*borující*) atp.

Rozeznávají se ovšem stejné druhy příslovcí, a to místa: *bore*, *dolu*, *vrchom*, *blízko*, *tu*, *tam*, *dnu*, *z dola* (ale ptáme se na ně *kde? kade? odkiaľ? pokiaľ?*), příslovce času: *teraz*, *hneď*, *zajtra*, *včera*, *dávno* (ptáme se na ně

kedy? odkedy? dokiaľ?), způsobu: *dobre, zle, pekne, veselo* (ptáme se na ně *ako?*), příčiny: *náročky* × *naschvál, náhodou* (ptáme se na ně *prečo?, načo?*).

Zrádné jsou slovenské hlásky, která se v české abecedě nevyskytují, a zbytečné jsou při internetovém užívání (*ä, ľ, ŕ, ĺ*), ovšem s českými písmeny *ř, ě, ů* je tomu taktéž. Zato slovenština používá oproti češtině dvojhlásky *ia, iu, ie, o s vokáněm (ô)*, více se v ní palatalizuje, takže zní Čechům měkčeji, libozvučněji.

Škola na rozdíl od televize, působící na studenty spíše lingvo-kulturologicky, zachovávala svoje priority jazykového a literárního vzdělávání v rámci učebního předmětu Český jazyk a literatura nadále. Roku 1970 gymnázia vyučovala podle učebnice B. Balajky *Přehledné dějiny literatury I.* (Praha, SPN), kde kromě výše uvedených romantiků z Kotalíkova *Výboru* byly uvedena i rozsáhlá kapitola *Realismus ve slovenské literatuře (1875–1905)* se jmény Jonáš Záborský, Ján Palárik, Martin Kukučín, Božena Slančíková-Timrava aj. a kapitola *Slovenská literární moderna (1905–1918)*.

Pět let po odloučení Česka a Slovenska, v roce 1998, se ovšem již běžně konstatuje, že „... *jakkoliv bychom měli v Česku více možností sledovat opačnou možnost: interferenci jako ztrátu jazykového povědomí Čecha o slovenštině, ztratili jsme tuto možnost v podstatě brzy po rozchodu Čechů a Slováků z federálního státu Československá republika r. 1993*“².

V tomtéž roce položila autorce této stati klíčovou otázku akademická pracovnice prešovské vysoké školy: zajímalo ji, jak je možné, že její tříletá vnučka (dítě dcery, slovenské lékařky) vítá svou babičku u dveří česky? Ale ano, opomněla fakt, že dítě je vnímavé vůči jazyku právě v raném dětství. Vnučka totiž odběhla ke dveřím, v nichž stála babička, ve chvíli, kdy v TV JOJ slyšela opakovaně české pohádky (i když je možná v budoucnu bude v mateřské škole *rozprávateľ po slovensky*). Jejím úvodním kurzem do hájemství češtiny jako jazyka cizího je soustavně mluva televizní, kdy jazyk je obrazem podporo-

² Bartáková Jarmila: *Interferenčné tlaky na jazykovú kompetenciu hovoriaceho*. In: Jazyk a kultura vyjadřování. Milanu Jelínkovi k pětasedmdesátinám. Eds. P. Karlík – M. Krčmová. Brno: Masarykova univerzita 1998, s. 119–124.

ván i ve sféře neverbální řečové komunikace (která v řeči tvoří 70 procent řečového chování).

Individuální jazykové vědomí mateřštiny, manifestované od útlého dětství nejčastěji mluvenou řečí, vytváří obvykle matka (v duchu mateřské školy Komenského), dnes ovšem už od tříletého věku mateřská škola. A pak nadále a trvale stále škola a společenské prostředí rodiny i jejího okolí (s nezastupitelnými médii aj.).

Jakkoliv získá slovenský student dobrou kompetenci pro užívání slovenštiny (ovšem kdo z dnešní mladé generace ji vlastně může mít zcela?), dostane-li se na delší čas do sféry blízkce příbuzného jazyka (češtiny), podléhá nutně silným interferenčním tlakům v novém prostředí (a během i kratších návratů ze Slovenska do Česka a naopak působí tu jeho bohemizovaná slovenština nebo slovakizovaná čeština podle délky pobytu v té či oné zemi). Podle J. Bartákové si v domácím prostředí Slovák slovenštinu ponechává, ale i na ni působí média. Jediným trvalým zdrojem pro oba jazyky zůstávají nově zavedené dvojjazyčné informační nápisy na výrobcích EU, ale ani ty nespĺňují vždy normu. Rozkolísanost narůstá i tím, že slovenské děti a studující mládež navštěvující v Česku české školy, častěji mohou sice hovořit česky, nikoliv slovensky: ale jak se ukazuje, slovenštiny se nevzdávají lehce. V extrémní situaci se dnes ocitá např. dvouleté dítě, které za rok půjde do české mateřské školy. Jeho matka, slovenská lékařka na Moravě (původem z Galanty) učí dítě názvy věcí a zvířat podle lepoprela v mařarštině (děje se tak v rodině českého otce, s nímž jeho manželka vystudovala na moravské univerzitě medicínu a kde s pacienty fakultní nemocnice mluví stále slovensky.

Slovenština je státním jazykem na Slovensku a jedním z úředních jazyků Evropské unie. Podle údaje z wikipedie roku 1995 platí na Slovensku zákon o státním jazyku, který staví slovenštinu nad ostatní jazyky, jimiž se v zemi hovoří, aniž by tím byla dotčena práva národnostních menšin. Zákon chrání slovenský jazyk a zajišťuje občanům právo domluvit se tímto jazykem a osvojit si jej slovem i písmem. Upravuje používání slovenštiny v úředním styku, ve školství, ve sdělovacích prostředcích a tisku, při poskytování informací spotřebitelům a v dalších oblastech života. Řeší rovněž závaznost

kodifikované podoby spisovné slovenštiny (podle tohoto zákona musejí být dvojjazyčné nápisy na prvním místě ve slovenském jazyce, nápis v cizím jazyce nesmí být větším písmem než nápis ve slovenštině, pozici jazyka je jeho záštita). Wikipedie pro srovnání obou jazyků uvádí citát Deklarace lidských práv v definici slovenské i české: *Všetci lidé sa rodia slobodní a rovní v dôstojnosti aj právach. Sú obdarení rozumom a svedomím a majú sa ke sebe správať v duchu bratrstva. Všetchni lidé se rodí svobodní a sobě rovní co do důstojnosti a práv. Jsou nadáni rozumem a svědomím a mají spolu jednat v duchu bratrství.*

Jaké je pak současné postavení slovenštiny v Česku? Velmi liberální, existuje představa přetrvávající díky široké srozumitelnosti slovenštiny a český právní řád umožňuje užívat slovenštinu, na rozdíl od jiných menšinových jazyků, bez překladatele či tlumočnicka v řadě právních a úředních úkonů. Týká se to mnoha aspektů společenského života na celém území státu. Například Správní řád (zákon č. 500/2004 Sb.) stanovuje: „*V řízení se jedná a písemnosti se vyhotovují v českém jazyce. Účastníci řízení mohou jednat a písemnosti mohou být předkládány i v jazyce slovenském*“ (§16, odstavec 1). Zákon o správě daní a poplatků (337/1992 Sb.) „*Úřední jazyk: Před správcem daně se jedná v jazyce českém nebo slovenském. Veškerá písemná podání se předkládají v češtině nebo slovenštině...*“ (§ 3, odstavec 1).

Je tomu tak v situaci, kdy oba jazyky – slovenština i čeština – jsou zásobeny anglicismy a neologismy. Přitom však 5. 12. 2014 noviny MF Dnes uvedly, že TV JOJ dostala pokutu za porušení jazykového zákona, za použití češtiny místo slovenštiny. Zpráva byla v Česku přijata jako bizarní: české televizní studio totiž odvysílalo pořad o hubnutí s českým dabingem, což bylo přejato televizí JOJ doslovně (jazykový zákon chrání slovenštinu před cizími vlivy). *Somarina...* komentovala zprávu slovenská kolegyně, žijící na Moravě třicet let. A jak vlastně přeložit její povzdech do češtiny: *kravína, blbina* či méně expresivně *bloupost*?

* * *

Vzájemnosti prospívá sblížování, škodí vzdalování. Ke sblížování dvou jazyků dochází nejsnadněji v mluvené řeči. Není sporu o tom,

že počet slovenské mládeže zajímajících se o studium např. přímo v Brně má rostoucí trend. Ale sblíží se tak s nimi i čeština se slovenštinou?

1. V 50. letech 19. století šlo teprve o objevování slovenštiny v Čechách např. B. Němcovou. *Řeč dopisů, řeč v dopisech B. Němcové*³ uvádí: „*Podoba slovenštiny v korespondenci a postoje Němcové ke slovenštině se konturují na pozadí dobové situace česko-slovenské, zvl. na pozadí tzv. Štúrovovy odluky*“ (s. 183). Pohádku *O dvanácti měsíčkách* (tematicky připomínající mj. ruskou pohádku *Morožko*) napsala Němcová pro Fricův almanach *Lada Niola* již roku 1855. Není to příspěvek orientovaný k vzájemnosti československé (následně varuje J. Fric, že Čechové „zabloudili“ od společného podání, víry „... obrat' oči i uši i srdce ke světu slovanskému a snah rodiny naší slovanské“, uvádí monografie na s. 115). Teprve roku 1886 vychází *Pohorská vesnice* a v letech 1857–1858 *Slovenské pohádky a pověsti*.

V analýze korespondence Němcové v této knize je doložen její respekt k jinému i její chápání v širokém slova smyslu „slovenského“ jako hodnoty: „*Já poznala Slováky a vím, že jsou hodni, abychom si jich všimali*“ (s. 114 výše uvedené monografie). Zájem Němcové o všecko slovenské nepramenila ovšem jen z její znalosti působiště manžela Josefa Němce, osobně nepatřila k těm, kdo nevrážil na Slováky kvůli odluce. Ale až jako tvůrkyně *Babičky* navázala styky i se slovenskými spisovateli.

Ve slovenských pohádkách vedla Němcová zápas o uplatnění slovenštiny. Jazyk slovenský neužívá, ale objevuje ho, uznává a ctí. Němcina jí tady představuje západní, cizí, slovenské cítí jako „naše“, což souvisí s její slovanskou orientací. To slovenské pak jako naše vlastní se přesto a právě proto profiluje s potřebou poznávat (i ve vnitřních textových vysvětlivkách slovenských výrazů, jimiž čtenářům přibližuje slovenské jako zvláštnosti slovenského národa). O úsilí dát poznávání slovenštiny cíl svědčí jí sestavený *Slovenský slovník*. Poznávání jazyka Němcová soustavně spojovala s poznáváním kul-

³ Janáčková, Jaroslava – Macurová, Alena a kol.: *Řeč dopisů, řeč v dopisech B. Němcové*. Praha: ISV nakladatelství 2001.

tury a slovenského obrazu světa (obsáhle zmapovala příslovní a úsloví, pořekadla, pranostiky). Slova vysvětluje překladem do němčiny, někdy česky i německy, eventuálně píše i azbukou jako komunikační strategií adresátovi, splétá expresivně češtinu se slovenštinou: *já ovšem mám dopoledne v^{ela} roboty* (monografie, viz s. 111). **Akcentuje jinakost a jiné pociťuje jako odlišné, nikoliv cizí.**

2. Dnešní odlišování jazyků a slovenština v Česku? Již roku 1998 J. Bartáková považovala stav interferenčních tlaků na jedince silný natolik, že jí připadal neutěšený: „*Bobužel se z mladé české generace z povědomí slovenština, „blížka a zrozumitelná, sa pomaly stráca“* (s. 123). Odlišování jazyků češtiny a slovenštiny jako jazyků cizích je oficiální v rámci oboru filologie na vysoké škole v ČR. V českém prostředí čeština zasahuje i slovenštinu (např. výkyvy v rovině slovotvorné: místo *závisieť od čoho* × *na čom, mat’ potiaže* × *ťažkosti, omlúvat’ sa* × *ospravedľňovat’ sa* aj.).

České komerční televize připomínají soustavně blízkost slovenštiny ve sportovních a zvláště v soutěžních přenosech (např. *Česko Slovensko má talent*). A slovenská vlastní jména (např. *Maroš Kramár, Marián Labuda*) naznačují, že naučit se talentovanému herci brzy dobře česky a bez akcentu – není nemožné. Zatímco v poledním frekventovaném nedělním pořadu ČT I redaktor V. Moravec, ovládající kvalitně češtinu, slovesným spojením *to odvisí od toho...* (česky *záviset na tom*, slovensky *závisieť od toho*, rusky *zaviset’ ot togo*), podněcuje filology ke zkoumání: kam až spěje šíře interferenčního sblížování?

Není sporu o tom, že množství mladých lidí zajímavých se o studium nejen v Brně a ČR i migrační vlivy v Evropě vůbec narůstají. Vyrovnává se s nimi nejen slovenština, ale i čeština stykem s dalšími jazyky na internetu. Čas je jev pomíjivý i trvalý a jazyk pod vlivem médií jakoby šel sám svou cestou, navzdory tlaku mluvenosti díky mobilu, tlaku psanosti díky facebooku i tlaku tabletů díky čtivosti textu.